

Nr. 184, SEPTEMBER 2014

MOLEN *Wereld*

Maandblad
over molens en
hun opvolgers
17e jaargang, nr. 9

Verloren gewaande Leidse molen teruggevonden

▲ De volmolen De Bestevaer die even ten noorden van De Haan stond, getekend door P.C. la Fargue (1732-1782). De molen heeft een galghout aan de staart. Op 11 en 18 juli 1863 wordt de molen geveild. Uit een advertentie in de *Leydse Courant* van 22 juni 1863 blijkt dat deze achtkante volmolen op stenen voet 'voor twee jaren geheel van eikenhout' gebouwd is. Als de percelen afzonderlijk worden verkocht dan is de koper van de molen verplicht de molen te slopen en de ondergrond ter beschikking van de koper van het herenhuis bij de molen te stellen. Op de achtergrond de stad Leiden met de Pieterskerk en pal links ervan de molen De Engel op het bolwerk waar later de Sterrenwacht kwam; meer naar achteren de korenmolen De Lelie. Waarom de Trekvluit Trekvluit heet wordt wel duidelijk (Tekening Teylers Museum Haarlem).

In de negentiende eeuw zijn vele tientallen molens verplaatst en meestal ook van functie veranderd. Soms bleef de oorsprong van zo'n verplaatste molen bekend; soms ook niet. Het lukte soms om achteraf de oorsprong te reconstrueren, maar er bleven en blijven een aantal verplaatste molens die hun oorspronkelijke identiteit weigeren prijs te geven. De molen van 't Zand, tussen Schagen en Den Helder, was er een van. In dit artikel proberen we behalve de oplossing van het raadsel ook de bedrijven achter de molens de aandacht te geven die zij verdienen.

Veel van deze verplaatste molens kregen mee dat ze uit de Zaanstreek afkomstig waren en daar hield het dan mee op. Toegegeven, veel van die verhuisde molens kwamen er vandaan; overbodig geworden door industrialisatie en goed te gebruiken in een nieuw bestaan als korenmolen. Alleen werd dat veronderstelde Zaanse verleden wel eens te gemakkelijk aangenomen; een bekend voorbeeld is de korenmolen van Elspeet, die evenwel een gesloopte molen uit het Zuid-Hollandse Wateringen bleek te zijn. Eigenlijk geldt hetzelfde voor de molen van 't Zand. In zijn indrukwekkende boek *Ontheemde Zaanse molens* (Wormer, 2005) borduurt Arian M.H. Smit verder op het veronderstelde Zaanse verleden van de in 1865 gebouwde molen van 't Zand. De papiermolen De Bok in Wormerveer was de enige Zaanse molen die in die tijd werd gesloopt. De conclusie ligt voor

de hand: dus is de molen van 't Zand de verpinde Bok.

Nu hebben molens veelal streekeigen kenmerken; zeker ook Zaanse molens. Juist op dit punt valt De Bok door de mand. De molen in 't Zand had/heeft enkele kenmerken die absoluut niet Zaanse zijn:

- Het achterkeuvelens, de achterkant van de kap was vrij breed, terwijl dit bij Zaanse molens altijd smal is.
- De kap heeft behalve de gebruikelijke baard onder de as, ook een achterbaard onder de korte spruit en zoiets vind je in de Zaanstreek niet.
- De staart heeft een galghout, een dwarsbalk over de staartbalk en

de korte schoren. Dat komt in de Zaanstreek niet voor.

De genoemde kenmerken doen eerder denken aan Zuid-Holland, maar dan blijft de vraag recht overeind staan: waar komt de molen van 't Zand vandaan? Een andere vraag was die naar de oorspronkelijke functie van de molen; mogelijk zou een antwoord op die vraag het raadsel van de herkomst helpen oplossen.

Zaagmolen

Het zal zo'n tien jaar geleden zijn dat ik over die oorspronkelijke functie discussieerde met Gerrit Keunen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (nu

▼ De Hoop in 't Zand omstreeks 1915 met een galghout aan de staart, een achterbaard en vrij breed achterkeuvelens.

►De oliemolen Het Fortuin, aan de Fortuinsloot in Leiden, tegenover De Haan. Ook dit was een gewezen volmolen. De molen heeft een achterbaard die vergelijkbaar is met De Hoop in 't Zand. De gedrongen vorm van de molen wijst op een hoge ouderdom. Het Fortuin werd in 1880 voorzien van een stoommachine, waarvan de schoorsteen op deze foto duidelijk zichtbaar is.

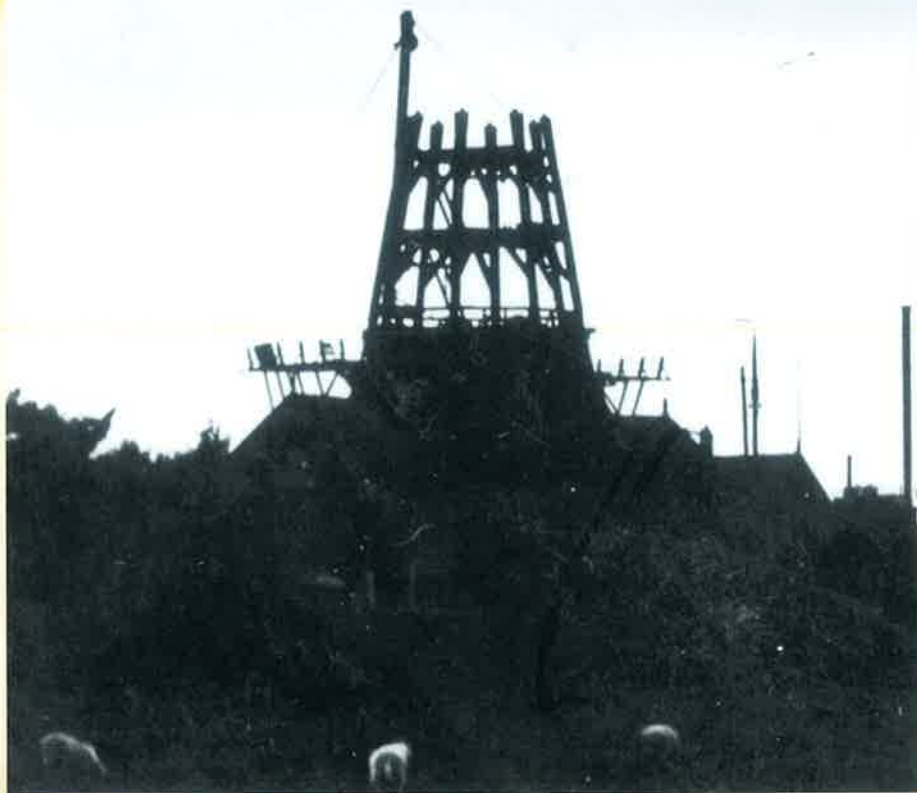
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Hij beweerde dat de molen van 't Zand zijn inziens oorspronkelijk een houtzaagmolen is geweest. Dat weigerde ik eigenlijk te geloven om reden dat een achtkante houtzaagmolen op een vierkante onderbouw eigenlijk altijd twee bindlagen in het achtkant heeft. De onderste draagt dan de krukas en de bovenste de kapzolder. Meer heb je niet nodig. De molen van 't Zand heeft er drie in het achtkant. Uiteindelijk zou de uitzondering toch de regel bevestigen. Het zou zelfs de sleutel leveren voor de ontknoping van het raadsel over de herkomst van de molen.

Achtkantconstructie

Op 11 mei 2011 werd het achtkant van de molen van 't Zand in zijn geheel verplaatst van zijn oude plaats aan het Molenpad waar hij sinds 1865 had gestaan naar de nieuwe locatie aan de Parallelweg. Daarbij bleek dat het beschot beneden het riet niet direct op de stijlen was getimmerd, maar op uitbrekers, los van de achtkantstijlen. Het was een constructie die leek op een die mij al te goed vertrouwd was: die van de snuifmolen De Ster in Kratingen. Bij deze molen staat het achtkant op de gemetselde vierkante onderbouw en vindt onder de balie de overgang van vier- naar achtkant plaats. Molenaar Cor van Harrewijzen noemde de ruimten in deze overgangen de blazen. Het kon haast niet missen: de molen van 't Zand had oorspronkelijk ook dergelijke blazen gehad en op een vierkante onderbouw gestaan. Bij de verplaatsing naar 't Zand waren deze blazen dan gesneuveld omdat zij niet meer functioneel zouden zijn. De constructie met de blazen verklaart ook de oorspronkelijk betrekkelijk geringe hoogte van de begane grond in 't Zand. De Ster is nog wel de enige Rotterdamse molen met een dergelijke constructie en ook, zoals de molen in 't Zand, met drie bindlagen in het achtkant. Maar er hebben er meer gestaan, zoals de molen De Jacobus aan de Schie en diens buurman De Nieuwe Werklust. Ook buiten Rotterdam hebben er in de regio gestaan, al bleven het uitzonderingen; te denken valt daarbij aan Alblasserdam, Dordrecht en naar het noorden toe: Leiden.

►De herbouw van de molen De Ster in Kratingen na de brand van 1962. Uit deze foto blijkt de constructie met drie bindlagen in het achtkant en de blazen als overgang van vierkant naar achtkant. De blaas links is in geraamte klaar, de andere zijn in aanbouw (foto jsb 18 april 1968).

▲De gedeeltelijke afbraak van de zaagmolen Jacobus in Overschie, waarbij het bovenste deel van het achtkant, met twee bindlagen, verdwijnt en de rest, onder de eerste bindlaag als stoomzagerij blijft voortbestaan.

Sterker nog; in Leiden staat nog steeds een molen van vergelijkbare constructie als De Ster: De Heesterboom en dat is ook nog eens een houtzaagmolen; dat was De Jacobus trouwens ook. Daarmee kwam het hele verhaal van Keunen terug in beeld die op alle punten gelijk had. Inkepingen in de middelste bindlaag wijzen op de vroegere aanwezigheid van krukbalen voor de lagering van de krukas. Ook veronderstelde Keunen de aanwezigheid van een binnenvang, een typisch houtzaagmolenkenmerk. Opvallend is ook de grote diameter van de luirol, die vermoedelijk wijst op een eerder verleden als rol van een winderij in een zaagmolen. De molen in 't Zand was oorspronkelijk een houtzaagmolen; dat kan eigenlijk niet meer missen; maar welke?

Leiden

Recent stuitte ik min of meer toevallig op een krantenbericht over de bouw van een stoomzagerij in 1865 in Soeterwoude, nu gemeente Leiden. (De gemeente Leiden omvatte toen namelijk eigenlijk alleen de stad binnen de singels. Het gebied buiten de singels viel onder de aangrenzende gemeenten Zoeterwoude (toen met een 'S' geschreven), Leiderdorp en Oegstgeest). Het gebied waarin de zagerij stond werd in 1896 door Leiden geannexeerd. Het bleek te gaan om de stoomzagerij van de Gebrs. Van Mannekus met een windmolen als voorganger. Die windmolen was De Haan, trouwens later ook de naam van de stoomzagerij. Zou deze Haan soms verhuisd zijn naar 't Zand? Dat bleek niet eenvoudig om te bewijzen, al was het maar omdat bij de roemruchte

stadhuisbrand van Leiden van 11 februari 1929 een groot deel van het archief uit de jaren 1850 - 1929 verloren is gegaan. Gelukkig zijn er wel andere aanwijzingen, onder andere enkele krantenberichten. Zo was in de *Leidsche Courant* van 23 oktober 1865 het volgende te lezen:

'—Nadat Donderdag een matige wind uit het zuiden, met bulijge lucht had gewaaid, ontstond des avonds eensklaps een hevige storm nu het westen, die echter gelukkig niet lang duurde, daar omstreeks 9½ uur de wind naar het noordwesten liep en hiermede de kracht

verminderde. Toch is er nog belangrijke schade aangebragt. Bij de hh. Gebr's. Van Mannekus, onder Soeterwoude, is de bijna voltooide 21 el hoge schoorsteen, aan de in aanbouw zijnde stoomhoutzagerij geplaatst tot op 1/3, ongeveer met den geheelen steiger, weggeslagen, nederkomende op kap- en bindwerk van het gebouw, waardoor tevens veel verbrijzeld is geworden.'

Blijkbaar stond de stoomzagerij al onder de kap, wat aannemelijk maakt dat de windmolen al eerder was gesloopt, mogelijk in de eerste helft van 1865, wat zou overeenkomen met het tijdstip van bouw in 't Zand. Smit verwijst in dit verband o.a. naar een advertentie in de *Oprechte Haarlemsche Courant* van 29 mei 1865 waarin gevraagd wordt om het binnenwerk van een korenmolen. Het verdwijnen van De Haan en de bouw van De Hoop sluiten perfect op elkaar aan.

Een advertentie in de *Oprechte Haarlemsche Courant* van 12 december 1865 kondigt de veiling van een partij afbraak van een gesloopte achtkante zaagmolen aan. Op het eerste gezicht zou men veronderstellen dat dit de molen betrof, maar dat is onlogisch. Die moet al veel eerder in 1865 zijn gesloopt en het zou daarom onlogisch zijn dat die pas ongeveer een half jaar na afbraak in losse onderdelen werd verkocht. Als regel verkocht men de molen eerst voor de afbraak om daarna te gaan bouwen. Mijs inziens betreft het dan ook achtergebleven restanten. Er staat in de advertentie wel één heel belangrijk gegeven: een molenroef van 23 m (kreeg de molen in 't Zand soms gelijk ijzeren roeden?)

De molen van 't Zand heeft nu roeden van 22,20/22,25 m. Dat lijkt minder, maar dat is maar schijn: een iets andere aghelling zou het probleem oplossen, idem baliehoogte. In feite bevestigt die 23 m de verplaatsing meer dan dat het die onmogelijk maakt.

▲Het achtkant voor De Ster in Utrecht in de maak bij molenmaker Poland in Broek op Langedijk. Het achtkant heeft als gebruikelijk bij zaagmolens twee bindlagen; het bovenste voor de kapzolder, het onderste draagt de krukas (foto jsb, 24 mei 1997).

▲ De zaagmolen d'Heesterboom in Leiden. Deze staat niet ver van de plaats waar De Haan eens stond. De overgang van vierkant naar achtkant lijkt op die van De Ster. De uit 1804 daterende molen zal in opzet vermoedelijk weinig afwijken van De Haan, al zal laatst genoemde een slag groter zijn geweest. (foto Donald Vandenbulcke, 4 juni 2011).

Stoomzagerij of verstoomde zaagmolen?

Was de stoomzagerij De Haan nu een geheel nieuw gebouw of werd het gevormd door de onderbouw en zaagloodsen van de molen? Waarschijnlijk is toch het eerste het geval. Er bestaat een zeer oude foto van de zagerij van omstreeks 1890 waarbij de afwerking van het gebouw te modern aandoet voor een gewezen zaagmolen. Nu kan dat het resultaat van verbouwing zijn, maar dat is zeer de vraag. Constructief

kan het eigenlijk niet. Op de genoemde foto is in het vierkant ter hoogte van de dakgoot een dubbel raam zichtbaar. Wanneer het om de oude molenonderbouw ging dan zou een raam op die plaats ondenkbaar zijn, omdat het raam dan precies voor het tussentafelement, de bovenkant van het vierkant, zou zitten. Erboven of eronder kan wel, maar ervoor?

Het heeft er alles van weg, dat de stoomzagerij nieuw gebouwd is op de fundering van de gesloopte windmolen,

Dat klopt namelijk uitstekend. Mogelijk hangt een en ander samen met de in oktober 1865 opgelopen schade. Als herinnering aan de molen wordt de fraaie molenbaard opgehangen aan de zijkant van de zagerij.

Wie de stoomzagerij heeft gebouwd is onbekend, al is er wel een sterke aanwijzing. In 1873 werd in Middelburg de stoomzagerij De Snelheid gebouwd voor de firma Den Bouwmeester, Borsius & Van der Leijé (opgegaan in het PontMeyerconcern) op de plaats van de molen Het Fortuin. Qua opzet vertoont deze zagerij grote gelijkenis met De Haan. Dat hoeft niet te verwonderen, want de directeur en mede-eigenaar van De Snelheid, Jacobus Johannes den Bouwmeester was een zwager van Willem van Mannekus, getrouwd met zijn zus Elizabeth Dina den Bouwmeester. Willem was een der eigenaren van De Haan. Het ontwerp voor De Snelheid was van Pannevis uit Oudshoorn, een molenmaker, en Oudshoorn ligt niet ver van Leiden. Ik maak mij daarom sterk dat hij ook de ontwerper/bouwer van De Haan als stoomzagerij is geweest, ook omdat Oudshoorn niet ver van Leiden ligt.

◀ Oude interieurfoto van d'Heesterboom die tevens een indruk geeft van hoe De Haan er vermoedelijk heeft uitgezien. De vier gebinten van het vierkant waarop het achtkant staat zijn herkenbaar. Boven de zaagramen de winderijen. In De Hoop in 't Zand doet een winderijrol dienst in het luiwerk (foto Regionaal Archief Leiden).

Sluitstuk

Natuurlijk moet de maat van de molen in 't Zand wel overeenstemmen met De Haan. Door gebrek aan archivalia was dat niet eenvoudig te achterhalen, maar enkele kadastrale kaarten boden uitkomst. Zo was er de kadastrale minuutkaart uit het begin van de negentiende eeuw met de windmolen en een dito kaart van omstreeks 1950 met de stoomzagerij. Bas Koster maakte vernuftig een overlay met beide kaarten en daaruit bleek dat:

- de plattegrond van de stoomzagerij exact samenviel met die van de molen, al was de zagerij in de loop der jaren flink uitgedijd. Gelukkig was de grondvorm van de molen daarin nog herkenbaar;
- de plattegrond van de zaagmolen als afmetingen 28,0 bij 9,0 meter was, waarbij Koster de zaak iets naar beneden afrondde op hele meters om een schijnzekerheid op grond van de grote schaal van de kaart te vermijden.

De heer Jaap Zeeman uit 't Zand verstrekte de breedte van de molen aldaar. Die bleek 9,08 m te zijn. Dat sluit dus exact aan bij de door Koster gevonden maat! Bas Koster deed nog meer. Hij maakte een fotomontage van het achtkant van de molen in 't Zand op het vierkant van de stoomzagerij De Haan in Leiden, zodat er een indruk ontstond van de oorspronkelijk situatie als molen. Het grondvlak van het vierkant wijkt immers niet af van de molen. Deze fotomontage komt opmerkelijk overeen met een litho in het regionaal archief in Leiden. Dat is waarschijnlijk de enige afbeelding waarop De Haan als zaagmolen voorkomt. Hij toont het gezicht vanaf de Lammenschans noordwaarts. De voorste molen is duidelijk een paltrok en kan niet anders dan De Eendracht zijn, de molen

▲De rol van het luiwerk in de molen van 't Zand heeft een ongebruikelijk grote diameter: waarschijnlijk een winderijrol uit de zaagmolentijd (foto H. Noot, 21 april 2014).

die ook zichtbaar is op de oude foto van de stoomzagerij. De volgende molen is dan De Haan. Zijn postuur vertoont opmerkelijke overeenkomst met de fotomontage van Bas Koster. Het kan niet missen; de bovenbouw van De Haan verhuisde in het voorjaar van 1865 naar 't Zand!

Van laken naar hout

De Haan kreeg daar zijn derde functie. Hij was zijn bestaan begonnen als volmolen. In de Gouden Eeuw kwam de lakenindustrie in Leiden tot grote bloei. Leiden werd met 70.000 inwoners zelfs de tweede stad van het land na Amsterdam. De lakens moesten gevold worden (structuur verdicht). Daar gebruikte men in Nederland volmolens voor. Bijgevolg telde Leiden vele volmolens. Halverwege de zeventiende eeuw waren rond Leiden 25 windvolmolens in bedrijf. De stad bevorderde de bouw van volmolens terwille van de zo belangrijke lakenindustrie. De stad liet ze zelf wel bouwen en verstrekte later premies.

In 1780 kocht Arnoldus Theodorus Zoodaar (ook geschreven als Sodaer, Zodaer, Zodaar, Sodar) voor 1.000 gulden een huis, een koepel met bijbehorend erf plus een perceel land genaamd De Leeuwerik, zo genoemd naar de bij het huis staande oliemolen. Deze molen was gedeeltelijk afgebroken en heette ook De Leeuwerik. Het bijbehorende molenaars-huis, maar niet de molen zelf, werd eveneens zijn eigendom. Zoodaar was een welvarende Haagse meester-timmerman en schrijnwerker, later actief als houtkooper, aannemer en architect die leefde van 10 oktober 1734 tot 16 september 1800. Volgens Leo van der Meule in het *Jaarboek Monumentenzorg* 1991 was hij 'zondermeer een kleurrijke en boeiende figuur, die zijn leven lang het ene gat met het andere dichtte. Hij verzelde in een vechtpartij en zag er ook niet tegenop een notaris in de arm te nemen om een opponent voor schele uit te laten maken. Daarnaast naast vond hij nog tijd voor het verhandelen van hout, het ontwer-

▼De Haan als stoomzagerij omstreeks 1880; links het herenhuis met de aangebouwde knechtswoningen en rechts de paltrok De Eendracht (foto Regionaal Archief Leiden).

▲ De molenbaard van De Haan op de zijkant van de voormalige zagerij (foto jsb 10 april 1974).

pen van huizen, bouwen, taxeren, kopen en verkopen ervan. Deze zaken zouden hem uiteindelijk geen windeieren opleveren (...), een gewiekst zakenman, die een koopje zeker niet liet lopen.'

Zoodaar was vanaf 1768/1770 eigenaar van de zaagmolen De Hoop in Leidschendam. Hij zou ook het grote herenhuis Windlust bij de zaagmolen De Salamander in Leidschendam hebben laten bouwen. In 1781 verkoopt hij beide molens aan Jan Breur. Zijn schoonzoon Jan Anthonie Prijn koopt in 1793 de beide molens weer van Breur.

Op 8 augustus 1782 kreeg Arnoldus Theodorus Zoodaar toestemming van het Leidse stadsbestuur om de door hem van Isaac Willer voor 7000 gulden gekochte volmolen De Haan of De Hoge Molen te verbouwen tot zaagmolen.

De Haan was eerder eigendom geweest van de stad Leiden die hem dan ook waarschijnlijk heeft laten bouwen. Op een kaart uit 1631 van Pieter van Bilderbeek staat hij al aangegeven. Op 25 juli 1663 verkoopt de stad de molen aan de laken-volders Jan Paret en Jan Cors.

Het verbouwen van de volmolen tot zaagmolen zal geen eenvoudige klus geweest zijn. Op de kaart uit 1631 staat de molen aangegeven als een achtkante molen en er is geen reden om daar aan te twifelen. Maar om van een achtkante molen een zaagmolen te maken heb je een probleem. Vier van de acht achtkantstijlen staan op de zaagvloer in de weg. Vandaar dat men achtkante zaagmolens als regel op een vierkante onderbouw zette. Om van De Haan een ordentelijke zaagmolen te maken moest die wel een flinke reconstructie ondergaan. Waarschijnlijk is eerst de oude molen gedemonteerd en vervolgens op een nieuwe vierkante onderbouw gezet. Toch blijven er raadsels.

De geschiedenis van De Haan gaat heel ver terug. Het model van het achtkant in 't Zand toont niet echt oud. Bovendien is het van grenen. Een hoge ouderdom zou eerder eiken doen verwachten. Heeft men bij de reconstructie van de molen tot zaagmolen soms een nieuwe molen gebouwd? Per slot had De Haan in 1782 al anderhalve eeuw op de kalender. Een tussentijdse calamiteit als

brand hoort ook tot de mogelijkheden. Zoodaar had meer grote plannen. Hij wilde bij De Haan nog twee paltrokken bouwen, waarvoor hij op 25 januari 1785 toestemming kreeg. In die tijd verkeerde de Zaanse houtzagerij in een enorme crisis en vele molens werden gesloopt. In het *Leids Jaarboekje* van 2001 staat een artikel van L. Barendregt over drie Zaanse molens die naar Leiden werden verplaatst. Een ervan is de paltrok De Dood uit Zaandam-W die door Zoodaar werd gekocht en aan de Trekvluit als De Eendracht werd herbouwd. Barendregt beschrijft de geschiedenis van deze molens waarin ook heel veel informatie over De Haan staat omdat beide molens tot

hetzelfde bedrijf behoren. De tweede paltrok is er nooit gekomen, maar uit een kaart bij het plan van Zoodaar blijkt dat die tussen De Eendracht en De Haan had moeten komen.

Zoodaar overlijdt op 16 september 1800 'aan de Gevolgen van een Borstziekten'. In een advertentie in de *Leydse Courant* van 6 oktober 1800 wordt hij 'Koopman in Hout, Kalk, Pannen & c.' genoemd. Blijkbaar had hij meer pijlen op zijn boog dan alleen hout. Al voor zijn overlijden werd het complex met de beide molens in een advertentie in de *Leydse Courant* van 2 juni 1800 te koop aangeboden. Na zijn overlijden wordt het geheel op 14 februari 1801 publiek geveild, maar opgehouden. Direct daarna wordt de houtkoperij met de beide molens via advertenties in de *Leydse Courant* uit de hand te koop aangeboden, gevolgd door een onderhandse verkoop op 24 juni 1801 aan Coenraad Brandligt voor 12.125 gulden. Na diens overlijden koopt zijn zoon Laurens op 17 mei 1817 de houtkoperij met de beide molens van de overige erfgenamen. Dat was niet voor lange duur, want hij verkoopt het geheel op 22 december 1819 aan de in 1791 geboren Johannes La Lau jr, in 1814 gehuwd met Antje Horn. La Lau heeft niet lang kunnen profiteren van zijn nieuwe bezit, want hij overlijdt op 31 augustus 1827, nog maar 36 jaar oud. Zijn erfgenamen verkopen het bedrijf op 11 april 1828 aan Jacob van Mannekus voor 10.000 gulden. Diezelfde dag koopt hij van Erven La Lau ook de molen Postlust aan de Vrouwenvaart in Zoeterwoude. In 1809 was deze achtkante molen gekocht door Samuel Meerburg en Johanna Onos, de weduwe van Johannes La Lau sr. Meerburg verkocht in 1814 zijn helft voor f 1500 aan Johannes La Lau jr.

Van Mannekus

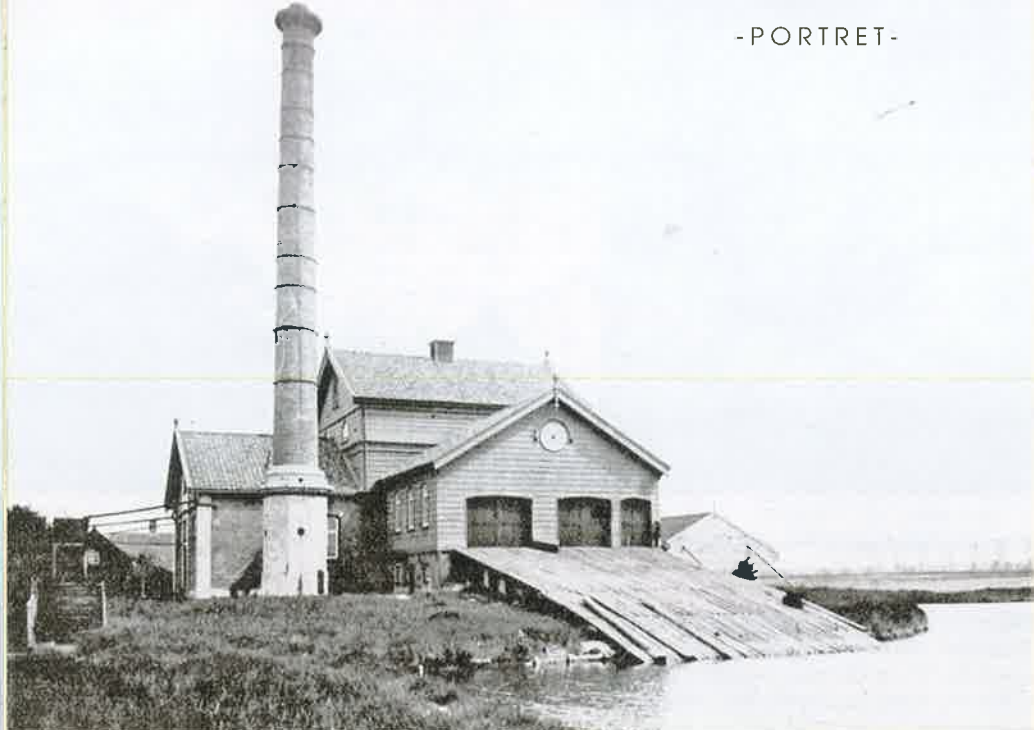
Van Mannekus was op 3 december 1819 door vererving eigenaar geworden van de papiermolen Delfzicht in Zoeterwoude, welke hij in 1828 verkoopt aan Arnold Filip Milius Az. Jacob van Mannekus was op 9 september 1799 geboren in Maassluis als zoon van Leendert van Mannekus en Antje van der Endt. In 1819 verhuist hij naar Zoeterwoude waar

MEELMOLEN.
Men vraagt ten spoedigste te KOOP een geheel **BINNENWERK** voor een meelmolen, of gedeeltelijk. Adres, met franco brieven, aan P. WILMS te Barsingerhorn.

▲ Advertentie in de *Opregte Haarlemsche Courant* van 29 mei 1865 waarin P. Wilms vraagt om het binnenwerk van een meelmolen, vrijwel zeker nodig voor de molen van 't Zand. Wilms was een veelzijdig man, niet alleen timmerman, maar ook metselaar en kruidenier. Men kon bij hem voor van alles terecht: van een molen tot Urbanuspillen. In 1867 verhuisde hij naar de Anna Paulownapolder.

PUBLIEKE VERKOOPING,
om contant geld,
op Vrijdag den 15^{den} December 1865, des voormiddags ten 10 ure, aan de houtkoperij van de Heeren GEBR. VAN MANNEKUS, aan de Vliet, onder de gemeente Soeterwoude, van eene extra groote mooie partij **AFFBRAAK**, afkomstig van eenen geamoveerden achtkanten houtzaagmolen, waaronder zich bevindt eene extra beste geslagen ijzeren kruk, eene zeer goede molenroede, lang 23 ellen, eene lange spruit en dito schoren, wielen, schijven en ander gaande werk, een binnen weinige jaren gemaakte binnenvang, vang- en voeringstukken en verder allerhande zware eiken bindten, stijlen, ribben, brandhout en andere voorwerpen meer.
Kunnende alles zeer gemakkelijk worden vervoerd. Zijnde twee dagen voor de verkoop te zien.

▲ Advertentie in de *Opregte Haarlemsche Courant* van 12 december 1865 met de aankondiging van de veiling van een partij afbraak van een gesloopte achtkante zaagmolen aan die niet anders dan De Haan geweest kan zijn. Het aanbieden van een binnenvang sluit aan bij de waarneming die Keunen deed.

▲ De stoomzagerij De Snelheid in Middelburg die qua opzet een opvallende overeenkomst vertoont met De Haan in Leiden.

▲▲ Overlay van de kadastrale minuutkaart op een eeuw jongere kadastrale kaart, waardoor het mogelijk bleek de basismaat van De Haan te herleiden: 9 bij 28 m; vermoedelijk in oorsprong 30 bij 90 Rijnlandse voeten.

hij op 7 juli 1822 trouwt hij met Aletta Krook. Uit dit huwelijk worden 13 kinderen geboren, waarvan Willem, geboren op 21 mei 1826, en zijn jongere broer Adriaan Jacob, geboren op 5 januari 1841, het bedrijf zullen voortzetten.

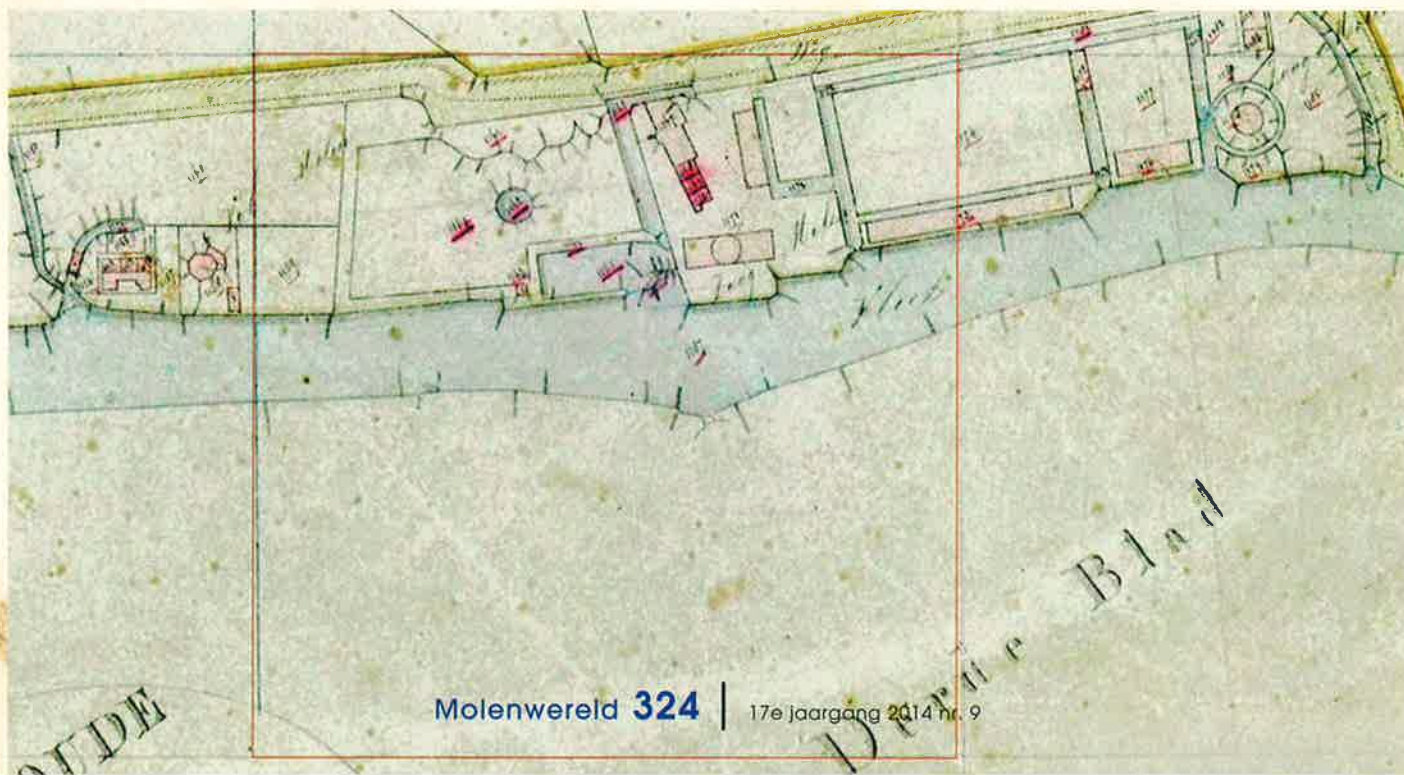
In 1864 komt de jongere generatie aan het roer. Willem van Mannekus en Adriaan Jacob van Mannekus gaan met ingang van 1 januari 1864 een vennootschap aan, 'bestaande in het uitoefenen eener Houtzagerij en Handel in Hout' onder de naam Gebroeders van Mannekus. Mogelijk hangt dit sa-

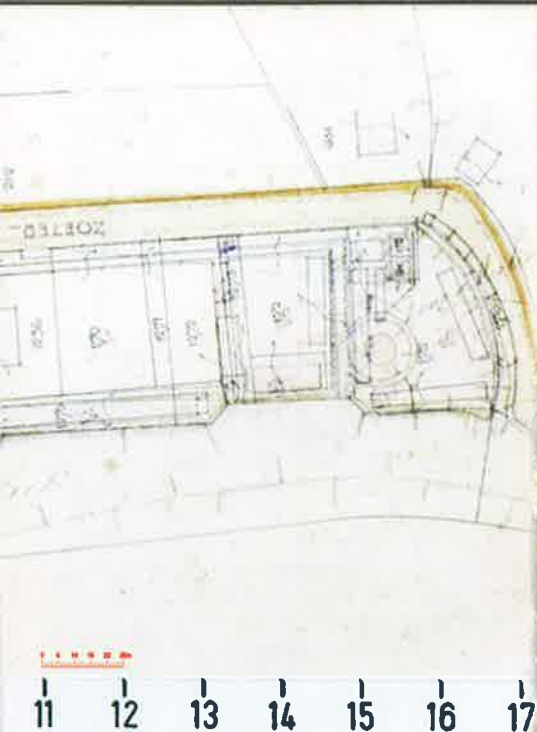
men met de stichting van de stoomzagerij in 1865. De rol van de Postlust in Zoeterwoude in het bedrijf is niet erg duidelijk. Op 11/18 november 1870 wordt de achtkante zaagmolen c.a. vroeger Postlust, dan Weltevreden geheten, in veiling gebracht en gekocht door J. van Mannekus uit Zoeterwoude voor 13.500 gulden. Waarschijnlijk is dit vader Van Mannekus geweest, die de molen al eerder, in 1828 had gekocht. Naar alle waarschijnlijkheid had hij na 1828 de molen verkocht aan M.J. Vreeburg, die op 20 december 1870 failliet werd verklaard.

Op 22 oktober 1892 brandde de molen na blikseminslag af. Als eigenaren worden de Gebr. Van Mannekus genoemd; als gebruiker de heer Vreeburg. Hun vader, Jacob van Mannekus was op 1 december 1883 overleden. In diezelfde tijd wordt ook de paltrok De Eendracht gesloopt, waardoor de firma Van Mannekus toen volledig afscheid heeft genomen van het hout zagen op de wind.

De gebroeders Van Mannekus pasten hun bedrijf aan aan de eisen des tijds. Allerlei nieuwe machines deden hun intrede. In november 1899 vragen zij vergunning aan voor plaatsing van een schaafmachine en een cirkelzaagbank. In 1903 levert Backer & Rueb uit Breda een nieuw stoommachine van 70 epk; het jaar erop levert hetzelfde bedrijf een nieuwe ketel.

▼ Fragment van de kadastrale minuutkaart uit het begin van de 19e eeuw met drie molens langs de Trekvljet: links de volmolen De Bestevaer, midden De Haan en rechts De Eendracht.

▲De Lammen-Schans, Litho in kleur van G.J. Bos in *De stad Leiden*. Album bevattende eenige afbeeldingen der voornaamste hoofdgebouwen en fraaiste gezigten in en nabij de stad Leiden. Naar de natuur geteekend en op steen gebracht door G.J. Bos en met tinten gedrukt door P.W.M. Trap. Met bijschriften door A. Montagne Jz. (Leiden 1859/1860). De molen rechts is de paltrok De Eendracht, dan volgt De Haan met erachter De Bestevaer; links Het Fortuin. De verhoudingen van De Haan komen goed overeen met de fotomontage van Bas Koster.

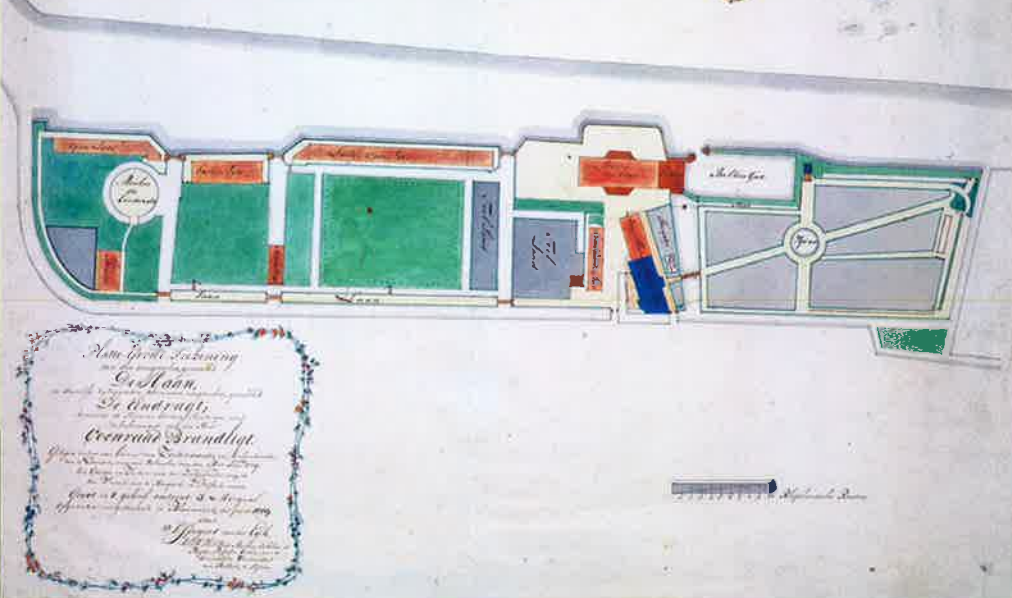
Willem van Mannekus overleed op 22 januari 1892, 65 jaar oud; zijn broer Adriaan Jacob op 6 februari 1919, 78 jaar oud. Beide broers werden begraven op de begraafplaats aan de Groenesteeg in Leiden.

Wanneer men de foto van de stoomzagerij van omstreeks 1880 bekijkt dan ziet men rechts van de zagerij een volle hooiberg; iets wat men niet verwacht op het terrein van een houtkoperij. Toch hoorde hij er duidelijk bij, want de heren Van Mannekus oefenden naast het houtbedrijf ook het boerenbedrijf uit. Na het sterven van Willem van Mannekus stopt men daar snel mee, want op 20 april 1892 worden de levende have en de gereedschappen etc. publiek verkocht.

Van Mannekus was hierin de enige niet. Ook P.J. Vreeburg van de Postlust, overleden in februari 1863, was naast houtkoper een belangrijke veefokker en -handelaar. Na het overlijden van Willem van Mannekus was het raadzaam om te voorzien in de continuïteit van het bedrijf; Adriaan Jacob werd per slot ook een dagje ouder. Op 28 april 1893 gaan Adriaan Jacob van Mannekus en Johannes Antonius Endtz een overeenkomst aan waarbij zij ingaande 1 januari 1892 een vennootschap vormen met als doel het uitoefenen van de houtzagerij en houthandel. Het bedrijf blijft onder de naam Gebroeders Van Mannekus werken. Endtz was familie van Adriaan Jacob. Zijn moeder, Anna Elisabeth Endtz was een zus van de beide broers Van Mannekus, geboren op 28 februari 1830 en op 12 juni 1857 getrouwd met Samuel Endtz, 'Med. et Art. Obst. Doct.' te Sneek. Na het overlijden van haar

►Door Bas Koster gemaakte fotomontage van het achtkant van De Hoop uit 't Zand op de stoomzagerij aan de Trekvlief. Het achtkant is iets ingekort tot zijn vroegere proporties.

▲Plattegrondtekening van de houtkoperij met de beide zaagmolens toen Coenraad Brandligt eigenaar was. De kaart is getekend door S. Speyert van der Eyk in 1809 (coll. Regionaal Archief Leiden).

man op 28 januari 1874 vestigt de weduwe met de kinderen zich in Leiden. Oom en neef waren ook op andere terreinen actief. Zo wordt Endtz in 1897 directeur van de toen opgerichte maatschappij Duinlust, een exploitatiemaatschappij van huizen en gronden in Den Haag; oom is er commissaris van.

Endtz is niet oud geworden. Hij overlijdt op 5 februari 1909 na een zeer kortstondige ongesteldheid op bijna 51-jarige leeftijd. A.J. van Mannekus is dan de enig overgebleven firmant en hij besluit dan de zaak te verkopen. Op 23/30 november 1911 wordt dan het onroerend goed van de stoomzagerij en schaverij De Haan in veiling gebracht, maar niet verkocht. Ze bleef eigendom van de verkopers Adriaan Jacob van Mannekus, Aletta Jacoba van Mannekus, Louise Frederika van Mannekus, Jacob van Mannekus en Adriaan Willem van Mannekus.

Alleen werd verkocht:

1. een huis en erf met weiland te Zoeterwoude aan Nationaal Grondbezit te 's-Gravenhage;
2. een houtloods gedeeltelijk afgesloten voor kantoor met koestel en uitbouw aan Jacobus Zitman, timmerman te Leiden;
3. een schuithuis; eveneens aan Jacobus Zitman, timmerman te Leiden;
4. een houtloods annex koestel;
5. een houtloods;
6. een grote open houtloods;
7. een grote open houtloods;
8. een afgesloten bergplaats;

►Kaart uit 1631 van het terrein van De Haan en De Eendracht van de hand van Pieter Heyndricksz. van Bilderbeek, 'geswooren lantmeter van Rijnlant'. De molen, gekenmerkt '74' laat zich duidelijk herkennen aan zijn achtkante grondvorm (coll. Regionaal Archief Leiden). Bestand.

9. een houtloods.

De nummers 4 tot en met 9 werden verkocht aan Age van der Goot, houthandelaar te Amsterdam.

Zodoende blijft het bedrijf nog in het beheer van Van Mannekus. Het jaar erop draagt A.W. van Mannekus, de jongste zoon van A.J., de houthandel per 1 mei 1912 over aan A. van der Goot, ongetwijfeld de koper van de houtloodsen etc. in 1911. Van der Goot blijft niet lang aan de Heerenweg, maar verhuist zijn bedrijf in december 1917 naar de Mareldijk, waar hij blijkbaar de N.V. Houthandel J.J. van Hoeken & Zoon heeft overgenomen; het bedrijf dat tot 1916 zaagde met de molen De Hooiberg. In de crisistijd houdt het bedrijf van Van der Goot op te bestaan; een veiling op 27 en 28 september 1934 vormt het sluitstuk.

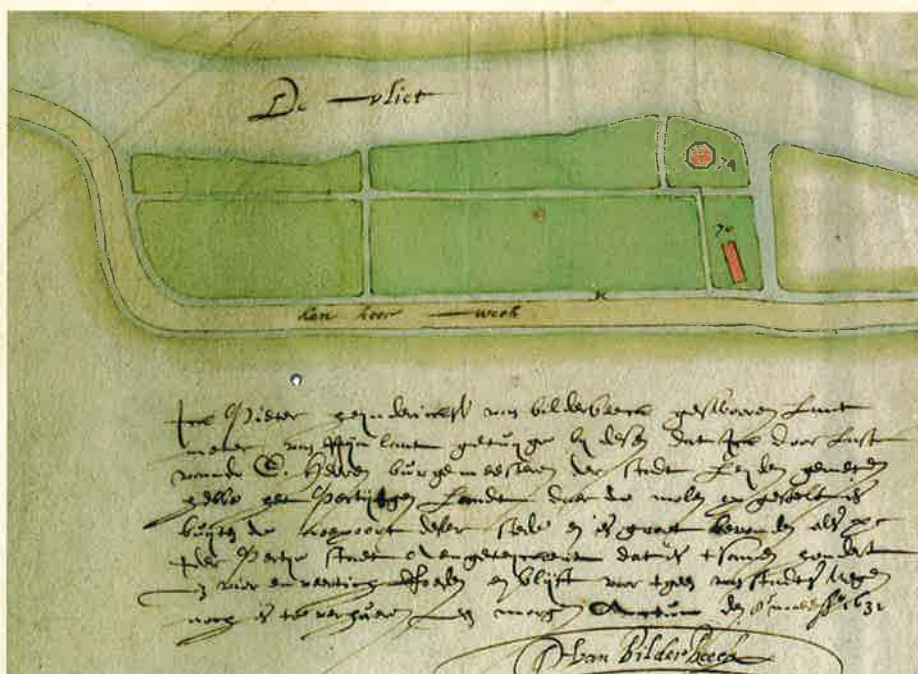
Leidsche Tofjes

Na het vertrek van Van der Goot uit De Haan vestigt de NV Hollandsche Commercieële en Industrieële Maatschappij in De Haan een fabriek van Leidsche Tofjes, een soort briketten, met als groot voordeel dat je ze kunt kopen zonder bon.

Na afloop van de Eerste Wereldoorlog en de afschaffing van het distributiesysteem en het weer vrij verkrijgbaar zijn van de normale brandstoffen zal de belangstelling voor deze tofjes aanzienlijk zijn gedaald en de productie ervan beëindigd. Het wordt dan weer 'business as usual' rond De Haan. Er komt namelijk weer een houthandel op het terrein, C.H. Timmermann & Zonen die per 15 september 1919 zijn fijnhouthandel vestigt op het terrein van de vroegere zagerij van Van Mannekus aan de Heerenweg welke vanaf 1920 de naam Zoeterwouds(ch)eweg draagt.

Het is vraag of de zagerij na de Gebr. Van Mannekus nog als zagerij in bedrijf is geweest. Zowel Van der Goot als Timmermann presenteren zich nadrukkelijk als houthandels, wat overigens een zagerij niet hoeft uit te sluiten.

Timmermann was vermoedelijk in of kort voor 1883 begonnen met een stoomhoutzagerij in de binnenstad van Leiden, op de hoek van de Hogewoerd en de Rijnstraat. Het was geen zagerij in de gebruikelijke zin van het woord; men zou het eerder een fabriek voor houtbewerking kunnen noemen. Aan de Zoeterwoudseweg is het in ieder geval een flinke houthandel; zodat het handelshuis Internatio (vanaf 1970 Internatio-Müller) er in geïnteresseerd is en het overneemt. Internatio bezat in 1967 behalve Timmermann nog vier houtbedrijven die om der wille van de efficiency per 1 januari 1968 worden samengevoegd tot Verenigde Internatio Houtbedrijven. Later komen er nog

De twee gerenomeerde, en wel bekende HOUTZAAGMOLENS, waar van de gene agtkantig, genaamd **DE HAAN**, en de andere een Palsrok is, genaamd **DE EENDRAGT**, met de Hout-Schuuren, Loozen en Kuegtschuinge; mitsgaders de daar by staande HUIZINGE, genaamd **HOUT- en RHYN- LUST**, item Koetshuis, Scaliinge, Tuinen en Erven, staande ende gelegen nevens elkanderen, zoo aan de Vliet als Heeren Weg, even buiten de Koe Poort der Stad Leyden, onder Zoeterwoude, welke op den 14 February 1801, publiek zyn geveild, en als toen opgehouden, zyn, op voordeelige Conditiën, nog uit de hand te Koop, en daar omtrent informatie te bekomen, ten Comptoir van de Notaris **GERARD VERHEIJEN** en Procureur **THOMAS VAN BERGEN** te Leyden, gelyk ook aan de gemelde Moolens.

▲ Advertentie in de *Leydsche Courant* van 23 februari waarin de beide zaagmolen te koop worden aangeboden na het overlijden van Zoodaar.

Verkoop VAN Vee en Bouwgereedschappen.

De Notaris W. F. KAISER, te Leiden, zal op **Woensdag den 20sten April 1892**, te beginnen des voormiddags te 10 uren, aan de Houtkooperij van de Heeren **GEBROEDERS VAN MANNEKUS**, aan den Zoeterwoudschen weg nabij Leiden (om contant geld), in het openbaar verkoopen:

10 Varkoelen, 14 Kalkoelen, 2 Koeien die nog moeten kalven, 1 Pinkstier, 4 Pinken, 1 zwart-Ruinpaard (aftands) mak bij spoor-trein en tram, 18 ruige Lammeren, 1 Gras-maaimachine, 1 Harkmachine, 1 Schudmachine, 2 Stroosnijders, 1 Brik, 1 Handmelkswagen, 2 driewielde Karren, 1 Mostpraam, 1 Vlet-schouw, Koedekken, Kruiwagens, 5 Melk-kannen, 4 Melketels, 3 Melkcommers, 2 Jukken, 1 partij Staken, 1 partij besten Most en het-geen verder ten verkoop zal worden aange-boden.

Alles vóór den aanvang der Verkoop inge-toe-bezichtigten. 2195 27

▲ Advertentie in het *Leidsch Dagblad* van 11 april 1892 voor de verkoop van de boerderijtak van de heren Van Mannekus na het overlijden van Willem van Mannekus.

... Heden trof mij de zwaarste slag mijns levens, doer het afsterven van mijnen dierbaren Echtgenoot, den Heer **JOH. LA LAU**, Houtkooper onder Zoeterwoude, na een ziekte van twaalf dagen, stierf hij in den bloeiende leeftijd van zes-en-dertig jaren, waarvan ik den tijd van ruim dertien jaren met hem de liefderijkste samenleving heb mogen genieten. Gevoelige harten, welke in het lot van mij deelen, kunnen te regt mijne droefheid beseffen. Onder **ZOETERWOUDEN**, **A. H. O. R. N.**, den 31 Augustus 1827. **Wed. Joh. la Lau.** De Affaire zal voor als nog op de zelfde Firma door de **Wed. gecontinueerd worden.**

▲ Overlijdensadvertentie van Joh. La Lau in de *Leydsche Courant* van 6 september 1827.

... Het heeft den Heere van Leven en Dood behaagd, naar zyn onveranderlyk Raadsbesluit, op heden middag, de klokke 3 uren, uit myne Liefde-armen te ontrukken, myn waarde en teder geliefde Man, **ARNOLDUS THEODORIS ZOODAAR**, in leven Koopman in Houtwaren, in den onderdom van byna 66 jaren, naar een Bedlegerigheid van omtrent 10 Weeken, aan de gevolgen van een Borstziekte: hebbende ik den tyd van ruim 45 Jaaren in den genoegeeliken Echt met hem doorge-bragt. — Ik verliese aan hem een tederinnend Echtgenoot, en zyn drie Klein Kinderen eenen trouwhartigen Groot-Vader, vertrouwende op goede gronden zyne scheiding van dit Onder-maatsche alleen een verwiseling van dit Tydelyk en verganke-lyk leven tot de Ewigige Gelukzaligheid zal geweest zyn, het geen myne Zielfierste in deze leenigt. Verzoeker vermeer-dering myer smerten, van Condoleantie Brieven verschoond te blyven, als overtuigd zynde, dat zy, die den Overleedene ge-kend hebben, geenszins het gewigt van het verlies beseffen. **ZOETERWOUDE**, **ANNA WILLEMINA**, den 16 September, **VAN BLEYSWYK**, 1800. **Wed. Zoodaar..**

▲ Rouwadvertentie bij het overlijden van **Arnoldus Theodorus Zoodaar** in de *Opregte Haarlemsche Courant* van 26 september 1800.

Bij acte op den 29sten April 1864, ten overstaan van den Notaris **JAN ANTHONY PRIJN**, residerende te *Leyden*, in presentie van getuigen ge-passeerd, behoorlijk geregistreerd, is tusschen de Heeren **WILLEM VAN MANNEKUS**, wonende te *Leyden* en **ADRIAAN JACOB VAN MANNEKUS**, wonende onder *Zoeterwoude*, voor eenen onbepaalden tijd aangegaan eene **Vennootschap**, bestaande in het uitoefenen eener *Houtzagerij* en *Handel in Hout*, gevestigd te *Zoeterwoude*, welke Vennootschap een aanvang heeft genomen op den 1sten Januarij dezes jaars en gedreven zal worden onder de firma van **„GEBROEDERS VAN MANNEKUS”**, waarvan elk der Vennooten de teekening zal hebben, zonder die teekening echter te mogen gebruiken tot het negotieren of opnemen van gelden, waartoe ieder particuliere hand-teekening zal vereischt worden, terwijl geen hunner eenige andere Houtza-gerij of Handel in Houtwaren voor eigen rekening zal mogen uitoefenen, noch daarbij direct of indirect geïnteresseerd zijn of zich als borg zal mo-gen verbinden.

Geschiedende deze aankondiging in voldoening van Artikel 28 van het *Wetboek van Koophandel*.

De *Hout-Negotie*, bevorens en gedurende het leven van den Heer **J. LA LAU**, te *Zoeterwoude* aldaar uitge-voerd, is door den Ondergeteekende **J. VAN MANNEKUS**, overgenomen en zal ter zelve plaats, op gelijken voet worden voortgezet, onder de verzekering aan Vrienden en Begunstigers, dat alles zal worden aangewend, tot een **J. VAN MANNEKUS**.

▲ Advertentie in de *Opregte Haarlemsche Courant* van 3 juni 1826 waarin **J. van Mannekus** het overnemen van het bedrijf van **La Lau** meedeelt.

▼ Advertentie in het *Leidsch Dagblad* van 1 mei 1893 over de voortzetting van het bedrijf na de dood van **Willem van Mannekus**.

Blijkens akte, op den 28sten April 1893 voor den ondergeteekenden Notaris te Leiden verleden, is tusschen de Heeren **ADRIAAN JACOB VAN MANNEKUS** en **JOHANNES ANTONIUS ENDTZ**, Houthandelaren, wonende te *Zoeterwoude*, aangegaan eene **Vennootschap**, welke is gevestigd te *Zoeterwoude*, wordt gedreven onder de firma **„GEBROEDERS VAN MANNEKUS”**, en ten doel heeft het uitoefenen der Hout-zagerij en den handel in Hout, vroeger ge-dreven door den Heer **ADRIAAN JACOB VAN MANNEKUS** met nu wijlen zyn broeder den Heer **WILLEM VAN MANNEKUS**.

De Vennootschap is aangegaan voor den tyd van 10 achtereenvolgende jaren, wordt gerekend te zijn aangegaan den 1sten Januari 1892 en eindigt alzoo den 31sten December 1901, doch zal telkens voor een jaar verlengd worden, wanneer partijen elkan-der niet 6 maanden vóór het eindigen der Vennootschap of later vóór den afloop van het genootschappelijk jaar, schriftelijk ken-nisgeving van opzegging hebben gedaan.

De Vennooten zijn beiden gerechtigd tot het teekenen der firma en in het algemeen bevoegd ten name der Vennootschap te han-delen, gelden uit te geven en te ontvangen en de Vennootschap aan derden en dorden aan de Vennootschap te verbinden. Voor alle handelingen echter, die een bedrag van f 5000 overtreffen, wordt de toestemming en onder-teekening van beide Vennooten vereischt, evenals die gevorderd wordt onverschillig voor welk bedrag tot aan- en verkoop van on-roerend goed, het verhuren, ter leen en in gebruik of verbruik leening geven van fondsen of goederen der Vennootschap, het ter leen opnemen van gelden of het met pand of zakelijke rechten bezwaren van goederen, aan de Vennootschap toebehoorende, het huren van lokalen, voor de Vennootschap benodigd, het aangaan van dadingen en borgtochten.

Geschiedende hiervan aankondiging ter vol-doening aan Artikel 28 van het *Wetboek van Koophandel*.

2681 47 **W. F. KAISER**, Notaris.

Blijkens akte, op den 28sten April 1893 voor den ondergeteekenden Notaris te Leiden verleden, is de **Vennootschap** tot het uitoefenen der houtzagerij en van den handel in hout onder de Firma **„GEBROEDERS VAN MANNEKUS”**, gevestigd geweest te *Zoeterwoude*, aangegaan door nu wijlen den Heer **WILLEM VAN MANNEKUS** en den Heer **ADRIAAN JACOB VAN MANNEKUS**, bij acte op den 29sten April 1864 voor den Notaris **JAN ANTHONY PRIJN** verleden — **ontbonden** met ingang van 1 Januari 1892; met bepaling dat als veroffenaar van de nog loopende zaken zal optreden de Heer **ADRIAAN JACOB VAN MANNEKUS**, voornemens, die bevoegd is desverkiezende die veroffening te voeren onder de Firma **„GEBROEDERS VAN MANNEKUS”** en deze voor de liquidatie te teekenen.

Geschiedende hiervan aankondiging ingevolge artikel 31 van het *Wetboek van Koophandel*. 2680 22 **W. F. KAISER**, Notaris.

M. M. ASTROLOGIE.

Do beroemde planeetkundige consultoert van 's morgens 10 tot 's avonds 10 uren en is ook aan huis te ontbieden. 2667 6 Adres: Geeregracht No. 6, Leiden.

CAFÉ „RHYNZIGT,” Morschweg.

Ruime Tuin, afgesloten Speelplaats, Bordes met prachtig uitzicht over den Rijn. 2872 6

Boekhandel J. W. WIERDA, BREESTRAAT 52.

GIDS VOOR LEIDEN EN OMSTREKEN, met plattegrond der Stad, 2 WANDELKAARTEN en circa 100 ILLUSTRATIEN,

door **J. B. Van Loenen & J. A. Hasselbach**,

▲Het bedrijf van Mannekus vanaf de Trekvluit met de zagerij, de houtloodsen enz. omstreeks 1890 (foto Regionaal Archief Leiden).

▲De gewezen stoomzagerij De Haan in 1969 (foto jsb 26 mei 1969).

er vallen er ook af. Daartoe behoort ook de vestiging in Leiden, voorheen C.H. Timmermann & Zonen die in augustus 1976 sluit. Daarmee komt een einde aan een houthandelsactiviteit van bijna twee eeuwen op deze plaats die begon met Zoodaar en zijn zaagmolens in 1782.

Op de houtwerf vestigt A. Nijhuis dan een jachtwerf met als activiteiten jachtbouw en winterstalling. Later wordt dit jachtwerf De Trekvluit CV van W. Nijhuis. De oude stoomzagerij v/h molen De Haan blijft voorlopig nog bestaan, maar halverwege de jaren '80 verandert dit.

Er wordt nieuwe bedrijfsbebouwing gepland op het terrein en daar moet De Haan voor wijken; in 1986 wordt de gewezen stoomzagerij zonder veel ruchtbaarheid gesloopt. In 1974 ben ik nog in de zagerij geweest, maar daar was toen niets meer te zien van het oorspronkelijke

▼Advertentie voor de veiling van de stoomzagerij en -schaverij De Haan in het *Algemeen Handelsblad* van 6 november 1911. De inzet voor de percelen beloopt in totaal 41.250 gulden, voor die tijd een groot bedrag.

LEIDEN 1911. BELANGRIJKE VRIJWILLIGE VERKOOPING,

ten overstaan van de Notarissen **KAISER & VIJGH** te Leiden, op **DONDERDAG 23 NOVEMBER 1911** bij opbod, en op **DONDERDAG 30 NOVEMBER 1911** bij ofslag, des avonds ten zeven ure precies, in het notarishuis aan „DEN BURG” te Leiden, van

De kapitale Fabrieksgebouwen, Directeurs- en Arbeiderswoningen, Kantoorgebouwen, Veestallen, groote Terreinen,

geschikt voor Fabrieken of opslagterreinen der
Stoomzagerij en Schaverij „DE HAAN”,

van den Wed. Heer A. J. VAN MANNEKUS,

gelegen in de onmiddellijke nabijheid van **Leiden**, Gemeente **Zoeterwoude**, aan den Grintweg Leiden—Zoeterwoude, waarin kabel tot Electr. aansluiting, aan dien vaarwater en in de onmidd. nabijheid van het in aanleg zijnde Kanaal Rotterdam—Amsterdam, ter grootte van plan. **2 Hectaren**, terwijl op **28, 29 en 30 November 1911**, telkens des voormiddags te 10 uur, in bovengenoemd Fabrieksgebouw, volgens afzonderlijken catalogus, zullen worden verkocht:

de kapitale Machinerieën, Gereedschappen, noch vooral nieuw Hout, enz daaronder komen voor:

Zoo goed als nieuwe Stoommachine van plan. 70 E. P. K. (1906), Fabr. **BACKER & RUEB**, Stoomketel 35 M². V. O. Stoomdruk, 8.26 Atm. (1904), Fabr. **BACKER & RUEB**, Dubbel Belkentangraam, Dubbel Platen-Snelzangraam, vierzijdige Schaafmachine, Cirkelzaagmachine, Automatische Amarslijp- en Boormachines, zware en lichte Drijfwerken, nieuwe Drijfriemen, Houtwagens, diverse Smids- en andere Gereedschappen, enz; benevens **tot AMOTIE:**

10 uit zwaar hout opgetrokken en verplaatbare Hout- en andere Loodsen, Kantoorgebouw enz.

Hoogingen op de percelen, vast goed, kunnen geschieden dagelijks van 10—2 uur, tegen genot van 20 pCt. der hoogsommen, ten kantore van de Notarissen **KAISER & VIJGH**, Rapenburg 62 te Leiden.

De kavelingen van Gebouwen en Terreinen, alsook de combinatiën, zowel met als zonder de Machinerieën enz, zullen in den afzonderlijken Catalogus der Machinerieën-Verkoop worden vermeld. (18708)

De Gebouwen en Terreinen zijn te bezichtigen **iederden werkdag van 10—4 uur, de Machinerieën enz. op Vrijdag 24, Zaterdag 25, Zondag 26, Maandag 27 November 1911, van 10—4 uur** en 'smorgens voor den Verkoop.

Alle mogelijke inlichtingen worden verschaft door bovengenoemde Notarissen en

CORN. DE VLAMING,

beoefend Makelaar in Machinerieën en Metalen, Voornuisstraat 42, te Amsterdam.
Uitgebreide notitiën intijde verkrijgbaar. Telef. 890 Zuid.

Hierdoor berichten wij, dat vanaf heden onze
Fijnhouthandel en Kantoor
gevestigd zijn aan den
HEERENWEG
althier (vroegere zagerij der Firma **VAN MANNEKUS**).
Ons telefoonnummer **BLIJFT 717.**
C. H. TIMMERMAN & ZONEN.

▼Vestiging van de firma C.H. Timmermann & Zonen op het terrein van Mannekus; advertentie in de *Leidsche Courant* van 15 september 1919.

▼Overname van het bedrijf van Van Mannekus door Van der Goot; advertentie in de *Leidsche Courant* van 3 mei 1912.

Houthandel A. W. van MANNEKUS,
Zoeterwoude.

Ondergeteekende bericht hiermede dat hij zijn Houthandel, ingaande 1 Mei 1912 heeft overgedaan aan den heer A. van der GOOT.

Hoogachtend,

A. W. van MANNEKUS.

Zoeterwoude bij Leiden, 1 Mei 1912.

Hiermede verklaart ondergeteekende den **HOUTHANDEL** van den heer A. W. van Mannekus, van af 1 Mei 1912 voor zijne rekening voort te zetten.

Hoogachtend,

2480 A. van der GOOT.
Zoeterwoude bij Leiden, 1 Mei 1912.

▲ De toegang tot het terrein met De Haan in de tijd dat er de Leidsche Tofjes werden geproduceerd. De molenbaard op de zagerij is zichtbaar onder het dubbele raam. Rechts het herenhuis Hout- en Rhynlust, nu Ma Retraite. Het smeedijzeren toegangshek staat er nog steeds. Foto uit het tijdschrift *Panorama* van 27 februari 1918.

bedrijf. De zaagvloer was er uit gesloopt, zodat de begane grond als een vlakke vloer normaal op werfhoogte lag. Tot aan de sloop hing de molenbaard aan de zagerij; maar waar is die gebleven?

Ma Retraite

Toch is beslist niet alle historie de nek om gedraaid. Het grote buitenhuis van de houtkoperij Hout- en Rhynlust is bewaard gebleven. Het werd in april 1986 aangekocht door een woongroep van particulieren die het voorhuis, het koetshuis en de knechtswoningen herstelde en her-

verdeelde. Het heet sinds ongeveer een eeuw Ma Retraite, al zou de historische naam beter op zijn plaats zijn, al was het maar als herinnering aan de oorspronkelijke functie. Mede dankzij het wijkcomité Klein-Cronesteijn kreeg het pand in 1986 voor elkaar dat het op de monumentenlijst kwam.

In de volgende aflevering worden de lotgevallen van De Haan als korenmol in Noord-Holland voor het voetlicht gebracht.

▼ Luchtfoto van het bedrijventerrein tussen de Zoeterwoudseweg en de Trekvluit; 12 september 2012. De woonark is dezelfde als die op de foto uit 1969 en dat maakt het zeer makkelijk de plaats van De Haan te localiseren. Verder getuigt Ma Retraite, ex Hout- en Rhynlust nog steeds van een heel lang verleden.

Brandstoffennoed.
GEEN KOUDE. GEEN BONNEN.
Leidsche Tofjes.
 Vraagt vanaf heden Uwm Brandstoffenleverancier **LEIDSCHER TOFJES**
 RIJNSTREEK BUITEN DISTRIBUTIE.
 Door bijzondere aanpak van de producties levert de „LEIDSCHER TOFJES“ lange afstanden vervoer op zijn meest economisch te vervoeren.
LEIDSCHER TOFJES voor Huishoud.
LEIDSCHER TOFJES voor Centrale Verwarming.
LEIDSCHER TOFJES voor Industrie.
LEIDSCHER TOFJES opzien Petroleum, Spiritus en Gas.
LEIDSCHER TOFJES in een heel breedte, van 1/2 ton en 1/2 ton en 1/2 ton lang vervoer.
LEIDSCHER TOFJES in kleine afmetingen.
LEIDSCHER TOFJES 1/2 ton - per 1000 afmeten.
 Het is de bedoeling, dat wij u verzoeken contact met ons te nemen, wij zijn bereid om u te helpen.
N.V. Hollandsche Commerciele en Industriële Maatschappij.
Heerenweg E35, Leiden. Tel. No. 1517.

▲ advertentie voor Leidsche Tofjes in het *Leidsch Dagblad* van 9 maart 1918.

Ornamentje molen De Noord

Naar aanleiding van het artikel over molen De Noord in het vorige nummer ontvingen we een ornamentje (zie foto's). Het is volgens de achterzijde uitgebracht door Pro Rege, het best bekend als een militaire welzijnsorganisatie. Maar wie kan meer vertellen over de achtergrond? Is het gemaakt in verband met de herbouwactie voor de afgebrande molen? We zien uw antwoord graag tegemoet: redactie@molenwereld.nl

Molen De Hoop in 't Zand

- een Leidse molen in Noord-Holland

▲ Staatsiefoto van De Hoop in 't Zand een eeuw geleden. De kleuren van het kruis zijn opvallend, maar kwam in de duinstreek meer voor: lichte roeden en windborden met donkergroene voorzomen. De korenmolens van Petten en Schoorl hadden het ook. Het is nu nagenoeg geheel verdwenen, ook aan de molen van 't Zand. Verder valt het lage baliehek op. De staanders voor de balie zijn delen van oude roeden. Links de 'boet of berghuis' en het nieuw gebouwde huis.

In een vorig artikel maakten we duidelijk dat Leidse houtzaagmolens De Haan naar alle waarschijnlijkheid als korenmolens De Hoop in 1865 aan een nieuw leven in 't Zand - tussen Schagen en De Helder - begon. In dit artikel vervolgen wij de levensloop van De Haan in Noord-Holland die het zijn eerste eigenaren niet goed afging.

Arian M.H. Smit vergiste zich weliswaar in de Zaanse herkomst van De Hoop, maar beschreef de geschiedenis van de op-eenvolgende eigenaren van de molen van 't Zand uitstekend in zijn boek. Die geschiedenis laat hij beginnen met de aankoop van een stuk grond door Gerrit de Vries uit Anna Paulowna in 't Zand op 1 juni 1865. De Vries laat daar een

molen op bouwen door Pieter Wilms uit Barsingerhorn.

In het vorige artikel verwees ik al naar een advertentie in de *Oprechte Haarlemsche Courant* van 29 mei 1865 waarin Wilms vraagt om het binnenwerk van een korenmolen. Aan het gaandewerk van een zaagmolen in een korenmolen heb je niet zoveel. Smit legt de link tussen

▲ De korenmol Zeewijk in Petten, waar de familie Zeeman het molenaarsbedrijf begon.

de advertentie, de bouw van de molen in 't Zand en Wilms als de molenmaker omdat Wilms niet alleen de molen bouwt, maar bij hypotheekakte van 12 januari 1866 De Vries 5.000 gulden leent en 'een zeer onlangs nieuw gebouwde Wind Koornmolen met daarbij staand nieuw woonhuis en daarbij gebouwde nieuwe boet of berghuis' in onderpand krijgt. Deze hypotheek in combinatie met de advertentie wijzen onmiskenbaar uit dat Wilms de maker van de molen is geweest.

Indeling

Keunen neemt in het door hem in 2005 opgestelde bestek voor de restauratie van de molen op basis van overlevering aan dat de stenen op een halve zolder op de begane grond in de molen gelegen hebben. Ik noemde reeds dat die begane grond laag was. Keunen wijst er op dat twee korbeels in de stijlen 4 en 5 (naar hun merken) al in een heel vroeg stadium zijn weggehaald (nu, bij de restauratie zijn ze weer aangebracht). Was de begane grond al laag; voor de halve zolder waar de stenen op lagen geldt dit nog eens te meer. De korbeels moeten op die halve zolder enorm in de weg gezeten hebben. Met goed fatsoen kon

▼ (v.l.n.r.) Door het hogere muurwerk en de verlengde achtkantstijlen is de hoogte tot de eerste zolder ongeveer een meter toegenomen. De oorspronkelijke afstand van de halve zolder met de stenen tot de baliezolder zal niet veel afwijken van de nieuwe halve zolder tot de baliezolder nu. Het is geen wonder dat de korbeels flink in de weg zaten voor de stenen; geen wonder dat men er al bij de bouw in 't Zand twee liet vervallen (foto H. Noot, 21 april 2014).

De molen met de in 1920 gebouwde motormaalterij met het platte dak naast de molen. Aanvankelijk werd de wind als het zo uitkwam nog gebruikt zoals uit deze ansichtkaart blijkt.

De door de motor aangedreven maalstoel op de begane grond. Achter de maalstoel de beide nieuw aangebrachte korbelen (foto H. Noot, 21 april 2014).

▲ De Rustonmotor die nu de maalstoel onder in de molen aandrijft; rechts de luchtketels voor het starten van de molen (foto H. Noot, 21 april 2014).

lening, vermeerderd met de achterstal-
lige rente. Spaans verhuurde de molen,
maar verkocht deze op 14 april 1874 aan
Adrianus Cornelis van Eck, korenmole-
naar uit de Zijpe, wellicht de man die
eerder de molen eerder in huur had. Hij
was in 1851 geboren in Lexmond, waar
zijn in 1869 overleden vader korenmole-
naar was.

Hij trouwde in 1874 met Grietje Zeeman,
waarmee deze naam voor het eerst in-
trede doet in deze molen. Ging het De
Vries waarschijnlijk zakelijk al niet voor
de wind, met Van Eck liep het nog slech-
ter af: hij ging in 1879 failliet. Op 23 sep-
tember 1879 volgde een veiling, waar
de molen eigendom werd van Teunis
Boetel en Hildebrand Jonker voor 8192
gulden. Zij wilden al snel van de molen
c.a. af en verkochten hem op 29 mei
1880 voor 8000 gulden aan Pieter Jonker
uit de Zijpe, meelmolenaar van beroep.
De molen werd er nu wel een met een
zilveren dak, want Jonker gaf hem in
1885 in onderpand voor een lening van
7000 gulden en een paar maanden la-
ter kwam daar nog eens 5000 gulden

▲ De molen met één roe, wachtend op verdere onttakeling.

▲ De as wordt uit de molen gegooid.

De verbinding tussen de motorboet en de molen waardoor de riem van de motor naar de maalstoel in de molen loopt (foto H. Noot, 21 april 2014).

bij. Ook Jonker kon het niet bolwerken
en op 20 maart 1895 werd de molen
etc. geveild waarbij hij verkocht werd
aan 4071 gulden aan Jan Stam Pzn;
een derde van het hypotheekbedrag!
Hypotheekgevers en hypotheeknemers
gingen dus vies het schip in. Ten tijde
van Stam ontsnapte de molen (en meer)
aan een groot gevaar: brand! De heer
Esselink uit Delft attendeerde mij op
een krantenbericht uit *Het Nieuws van
den Dag* van maandag 21 februari 1898
dat als volgt luidt: 'Te 't Zand, gemeente
Zijpe (Noord-Holland), sloeg Woensdag-
avond, de bliksem in den meelmolen
van den Heer Stam, waardoor brand
ontstond in het gaande werk van den
molen. Gelukkig werd het onheil dade-

▲ De molen groeide onder Zeeman uit tot een mengvoederfabriek.

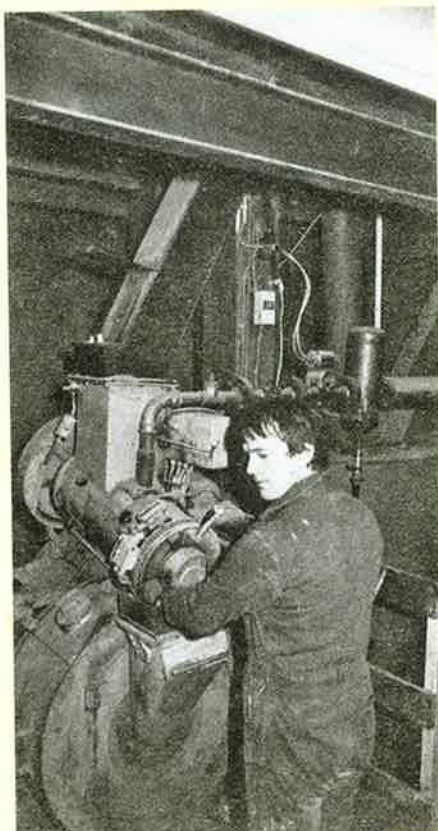
lijk ontdekt en kon men, nog vóórdat de vlammen de rieten bedekking hadden aangetast, den brand blussen. Indien dit niet gelukt was, zou de ramp niet te overzien geweest zijn, dewijl alsdan de vele boerenplaatsen in het dorp, in ééne lijn gelegen ten zuiden van den molen bij den fellen noordewind, ongetwijfeld alle ééne prooi der vlammen zouden geworden zijn. De molen is verzekerd; de schade is vrij aanzienlijk'

Jan Stam hield het na het overlijden van zijn vrouw ook voor gezien en verkocht in 1901 De Hoop etc. voor 7000 gulden aan Arie Willem van Straalen uit Schagen; zodoende was Stam de eerste die niet op de molen toelegde. Van Straalen stak zich ook flink in de schulden en kon het niet bolwerken met als resultaat een veiling op op 19 maart 1906 waar Johannes van Rijswijk, korenmolenaar in Noord-Scharwoude de molen kocht voor 5261 gulden. De prijs geeft aan dat de zaak eigenlijk flink verlopen is, of misschien wel nooit echt tot bloei gekomen is gekomen. Van Rijswijk houdt het in 1908 voor gezien en verkoopt de molen voor 3750 gulden aan Pieter Jonker, handelaar in voedermiddelen in 't Zand. Op 1 mei 1913 verkoopt Jonker de molen c.a. aan Arie Zeeman Jacobsz voor 5.000 gulden die zodoende in één dag van boer molenaar werd, of eigenlijk weer molenaar. Toch was de geschiedenis van de molen voor zijn eigenaren in de eerste halve eeuw van zijn bestaan eigenlijk een aaneenschakeling van treurspelen; door welke oorzaak dan ook.

Zeeman

Aan deze treurspelen komt in 1913 een eind wanneer Arie Zeeman molenaar wordt. Hij is geboren op 3 december 1871 in de gemeente Zijpe als zoon van Jacob Zeeman, landbouwer van beroep, en Antje Dissel. Arie had geen zin in het boerenbestaan en werd bij zijn huwelijk in 1892 of 1893 molenaarsknecht bij zijn broer Jan op de korenmol Zeewijk in

Petten, een wipmolen. Kort na 1900 ging hij toch terug naar de ouderlijke boerderij, waar hij bleef tot hij in 1913 de molen kocht. Arie Zeeman gaat voortvarend aan de slag en bouwt het molenaarsbedrijf uit. Vaak betekent dat voor een windmolen niet veel goeds, omdat de die dan de productie niet meer aan kan. Malen op de motor is dan onontkoombaar en de windmolen verliest zijn betekenis voor het bedrijf. Tussen de wereld-

▲ Het molenaarsvak maakte na de oorlog een complete revolutie door die 't Zand niet voorbijging. Gustaaf Zeeman stelt een korrelpers bij (foto B.G. Kloosterman, 1983). Bestand: Zeeman, Gustaaf.

oorlogen hadden trouwens heel veel molenaars al een motor, die dan vaak van hulp-hoofdkracht werd. Soms dreef die motor dan het windmolenbinnenwerk aan, maar een maalstoel onder in de molen of een aparte maalderij bij de molen was handiger. Ook Arie Zeeman vaart die koers.

In 1920 wordt er naast de molen een motormaalderij met twee koppel stenen gebouwd met een Brons-motor, die zeer veel problemen gaf. In 1922 stapte Zeeman daarom over op een Deutz dieselmotor met gloeikopontsteking. In 1926 nam zoon Nicolaas Jacob, geboren in 1895, het bedrijf van zijn vader over. Hij zet de ingeslagen weg voort: de eerste vrachtauto doet zijn intrede. Elektriciteit als energiebron had vele voordelen, al was het maar zijn gebruiksvriendelijkheid. Zeeman vangt in 1928 dan ook de dieselmotor door een elektromotor. Ondanks hun gemak bleken ze te duur in het gebruik en gaf men de voorkeur aan langzaam lopende dieselmotoren. Nico Zeeman kocht in 1932 dan ook een 27 pk Engelse Rustonmotor, een 1-cilinder langzaam lopende dieselmotor (ca 320 toeren). Deze heeft bij de molen gedraaid tot aan 1954. In 1936 werd er een graanpakhuis aan de Kanaalkade gekocht. Zo nam het bedrijf een steeds hoger vlucht, maar dat gold niet voor molen De Hoop. Na de bouw van de motormaalderij werd de molen steeds minder gebruikt en in 1922 stil

◀ Toch bleef de molenromp behouden en goed onderhouden; voorwaarden voor een nieuwe toekomst (foto Gerard Barendse, 6 april 2011).

gezet. Eind twintiger jaar werd een roe uit de molen gehaald. Het binnenwerk ging de molen uit om plaats te maken voor houten opslagkaren. In mei 1940 werd de molen verder onttakeld. De echtgenote van Nico Zeeman, Guurtje Zeeman-Kruisveld was fel tegen het ontmantelen van de molen maar kon het niet van haar man winnen. Nico heeft nog wel geprobeerd om een bijdrage voor het onderhoud te krijgen, maar de gemeente Zijpe kwam niet verder dan 175 gulden. De kap ging eraf, waarbij de ijzeren as uit de molen gegooid werd. De romp werd nu afgedekt met een rieten puntdak, maar bleef dienst doen als siloruimte. Nico Zeeman overleed op 24 juli 1952, 56 jaar oud. Zijn zoons Jaap en Arie zetten het bedrijf, dat voortdurend uitgebreid en gemoderniseerd werd, voort. Andere bedrijven worden overgenomen. De hamermolen neemt de functie van de stenen over. Een 75 pk CPM pers doet zijn intrede. Later komt er een tweede bij. In 1977 komt er een tweede grondstoffensilo bij, waardoor de silo-capaciteit toeneemt tot 750 ton. Doordat nieuwe damwandsilo's de houten in de molen overbodig maken krijgt de molen een heel andere functie. Onderin komt een winkel voor kleindiervoeders, gereedschappen enz., terwijl erboven een soort museum komt. Heel bijzonder is dat alle uitbreidingen en modernisering voor 80% van eigen makelij zijn, waarin Jaaps zoon Gustaaf een groot aandeel heeft. In feite wordt dan al de basis gelegd voor een enorme omschakeling.

▲ Aankomst aan de Parallelweg. Op deze foto is goed zichtbaar dat op het onderkant noch rietlatten, noch beschot heeft gezeten; gevolg van de constructie met de 'blazen'. Merkwaardig zijn de twee aangelaste stijlen (foto Gerard Barendse, 11 mei 2011).

◀ De Hoop op weg naar zijn nieuwe standplaats (foto Gerard Barendse, 11 mei 2011).

Zeker de kleinere zelfstandig producerende mengvoederbedrijven komen steeds meer in de knel door allerlei oorzaken. Het een na het andere bedrijf staakt de productie en daar hoort ook Zeeman toe. De graanhandel is eind juni 2014 gestaakt; het mengvoederbedrijf al eerder. In 1988 richtten Gustaaf en Janco Zeeman EMT op, European Machine Trading op, gespecialiseerd in machines om te mengen, af te zakken en transport. Veel ervan wordt geëxporteerd. De molen zelf had voor het bedrijf nauwelijks of geen nut meer en zo rees omstreeks 2003 de gedachte om de molen weer een echte molen te laten zijn. Dat was onmogelijk op zijn oude plaats aan het Molenpad, zodat het alleen kans van slagen had in combinatie met verplaatsing. Op 29 april 2004 werd de molen op rijksmonumentenlijst geplaatst en vervolgens slaagde men erin om een stuk grond van Rijkswaterstaat aan de Parallelweg te verwerven, waar de molen een plaats zou krijgen. Voor de realisatie was men afhankelijk van subsidies en gelukkig stelde Brussel via het fonds 'Europa investeert in zijn Platteland' een grote subsidie ter beschikking en dat was tevens de kapstok voor meerdere subsidiegevers om ook hun steun te geven aan dit project, van ca. 1,1 miljoen Euro. Van diverse kanten kwam steun van particulieren, de Provincie Noord-Holland, de gemeente Zijpe en nog vele anderen.

Voor de verhuizing van de molen zijn alle onderkanten van achtkantstijlen hersteld en ook 50 centimeter verlengd. Ook de nieuwe fundatie op de nieuwe plaats is 50 cm verhoogd, ten opzichte van de oude, daardoor is een meter aan hoogte gewonnen en dat was ook de bedoeling omdat de begane grond voor het mooi te laag was de voor maalstoel en steenkraan. Op 11 mei 2011 is

▲ De centrifugaalbuil op de halve zolder (foto H. Noot, 21 april 2014).

▲ De maalstoel op de baliezolder (foto H. Noot, 21 april 2014).

▲ Een lager met de pal voor de windas op de baliezolder om de steen mee open te leggen (foto jsb, 1 juli 2014).

▲ Het oude puntdak heeft een nieuwe functie gekregen naast de molen. Inwendig is de oude keerkuip en de rollenvloer uit de molentijd nog goed herkenbaar (foto jsb, 1 juli 2014).

▲ In de Zijpe- en Hazepolder is veel bollenteelt. In het voorjaar zorgen de bloeiende tulpen met de molen voor een stereotiep Hollands plaatje (foto H. Noot, 29 april 2012).

▲ De Hoop lijdt aan de molenkwaal van deze tijd: een hoog baliehek. Dergelijk grote 'ruiven' verstoren als regel de toch al kwetsbare verhoudingen van een molen; vergelijk de afbeelding van een eeuw geleden (foto H. Noot, 21 april 2014).

de molenromp door het transportbedrijf Mammoet verplaatst van zijn oude locatie Molenpad 10 naar de nieuwe plek aan de Parallelweg 33.

Op die dag is de molen voor 1 euro overgedragen aan de Stichting Behoud Korenmolen Zeeman. Vervolgens restaureerde het molenmakersbedrijf J.Th. Poland uit Oterleek de molen volledig. Op 19 april 2012 is de kap geplaatst en zijn de roeden gestoken, waarna op 3 mei 2013 de officiële opening volgde. De molen heeft nu een maalstoel op de begane grond gedreven door een 27 pk Engelse Ruston Hornsby, een eencilinder langzaam lopende dieselmotor, bouwjaar 1930 in de 'motorboet' van precies hetzelfde type zoals eerder bij de molen stond. Deze motor lag bij een (nu overleden) boer die ooit in het begin van de dertiger jaren een kleine maalderij had opgezet. Ook was er nog een maalstoel. De motor was door de jaren heen nog vrij goed bewaard gebleven en was ook gaaf daar er waarschijnlijk weinig mee is gedraaid. Zeeman kreeg de gelegenheid om motor en maalstoel over te nemen en die zijn dus weer bij de molen geplaatst om daarmee de ontwikkeling van wind naar motorkracht duidelijk te maken. Op de ballezolder staat een tweede maal-

stoel die door de windmolen wordt aangedreven. Deze komt uit een maalderij in Noord-Brabant. Op de halve zolder onder de baliezolder staat een centrifugaalbuil afkomstig uit het bedrijf van Bos in Koedijk.

De molen is nu in de derde fase van zijn bestaan opnieuw tot leven gekomen; al met al een molen met een bewogen geschiedenis en dat niet alleen vanwege twee verplaatsingen.

▲ Uitzicht vanaf de balie; een beeld van de biotoop (foto H. Noot, 21 april 2014).